

УДК 81'1:663.2(=161.2)

DOI 10.58423/2786-6726/2024-1-46-62

Шитик Людмила, Юлдашева Людмила

Лінгвокультурний концепт *ВИНО* в українській мовній картині світу

1. Актуальність

Складником етнолінгвокультури є культура харчування, що визначає специфіку повсякденного буття людини, є маркером культурного стану суспільства загалом, репрезентантом мовної картини світу. Назви їжі та напоїв відображають різні мотиваційні зв'язки між їхньою ономасіологічною структурою, семантикою і фрагментами знань, що активізовані в назвах.

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю розширити й суттєво поглибити знання про мовну репрезентацію лінгвокультурного концепту *ВИНО* для формування моделі української ментальності, що допомагає виявити способи взаємодії вербального та культурного кодів нації.

2. Аналіз останніх досліджень та публікацій

Наукові питання, пов'язані з вивченням гастрономії, скерували вектор дослідницьких пошуків у відповідному напрямі й сприяли появі значної кількості наукових студій. Назви страв та напоїв здавна були предметом історико-етнографічних та лінгвістичних досліджень. Перші етнографічні розвідки сягають середини XIX ст., однак у них лише описано окремі страви та напої. І тільки в другій половині XX ст. праці з цієї галузі матеріальної культури почали набувати системного характеру. У сучасній українській лінгвістиці ґрунтовно проаналізовано представлений лексичний масив щодо генетики, способів і засобів номінації. Вивченню української гастрономічної лексики присвячені роботи Л. Артюх (, 1977, , 1982), С. Яценка (Яценко, 2006, Яценко, 2008), Е. Гоци (Гоца, 2001). Діалектні західноукраїнські особливості гастрономізмів у південнолемківських говірках схарактеризовані в праці З. Ганудель (Ганудель, 1981). Описано гастрономічну лексику закарпатських говірок (Дзендзелівський, 1959), назви їжі та напоїв у східноподільських говірках (Оскирко, 2018), окреслено мовний ландшафт закарпатських гастрофестивалів (Кормочі, Шаш, 2022).

Досліджено структурну специфіку та мотиваційні особливості авторських назв страв у повісті М. Матіос "Кулінарні фіглі" (Шитик, Юлдашева, 2023), проаналізовано репрезентанти лінгвокультурного поля КАВА (Шитик, Юлдашева 2021) тощо.

Попри посилення зацікавленості означеним феноменом і з'яві численних розвідок, теорія гастрономічного дискурсу не є викінченою. Окрім того, варто апелювати й до репрезентації лінгвокультурного поля гастрономізмів, що функціують у художній картині світу, адже, як відомо, художній дискурс є своєрідною структурою, що слугує специфічним видом людської діяльності, результатом якої є продукт словесно-естетичного осягнення реального світу й ірреального, породженого людською уявою. Зацікавлення науковців лише окремими аспектами вивчення концептосфери "їжа" зумовлює необхідність цілісного дослідження лінгвокультурного концепту *ВИНО*, вивчення мовних одиниць у синтезі їхньої семантичної і функційної специфіки, виявлення особливостей породження мовного знака, а також потребу окреслити лінгвосеміотичні і лінгвокультурні параметри концепту, засвідчені передусім у літературних зразках і пареміях.

3. Мета і завдання дослідження

Мета наукової праці – проаналізувати лінгвокультурну специфіку концепту *ВИНО* в українській мовній картині світу.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) з'ясувати сутність поняття "лінгвокультурний концепт" і "гастрономічний дискурс";
- 2) визначити лінгвокультурний зміст українських паремій із концептом *ВИНО*;
- 3) проаналізувати синтагматичні зв'язки імені концепту.

4. Матеріал дослідження

Матеріалом для дослідження слугували дані тлумачних та фразеологічних словників української мови, а також фрагменти з художніх творів українських письменників, зафіксовані в корпусі текстів української мови <http://www.mova.info/corpus.aspx>.

5. Методи дослідження

Вибір методів дослідження зумовлений характером проблеми й поставленими завданнями: для інвентаризації й систематизації досліджуваного матеріалу використано *описовий метод*, для з'ясування

походження лексеми *вино* – *порівняльно-історичний метод*, для аналізу контекстного оточення одиниць-вербалізаторів концептів залучено *контекстуальний аналіз*; для виокремлення мовних засобів репрезентації концептів застосовано *аналіз словникових дефініцій*.

6. Виклад результатів дослідження

Специфіку їжі як елемента матеріальної культури етносу визначають соціально-економічні умови, численні міжетнічні контакти, пам'ять і наступність поколінь. Різноманітні суспільно-історичні та природні процеси зумовлюють зміни в системі страв і напоїв, водночас для неї характерна відносна стійкість, традиційність, здатність пристосовуватися до мінливих реалій дійсності. У комплексі основних страв відображено давній побут, етнічне світосприйняття, символіку. За В. фон Гумбольдтом, послідовником Аристотеля, мова – це світогляд, що визначає людську діяльність як один із найважливіших чинників етнічної ідентичності (Humboldt, 1836).

Центральним поняттям нашого дослідження є концепт. Наукове осмислення цього терміна відображено в лінгвокультурному, психолінгвістичному, лінгвофілософському, лінгвокогнітологічному та в інших напрямках науки про мову, що підтверджують праці А. Вежбицької (Wierzbicka, 1992), О. Селіванової (Селиванова, 2000) та ін.

Концепт – від латинського *concipere (conceptus)* – думка або погляд, основне поняття або ідея, узагальнення, спеціально сформоване з конкретних прикладів. Водночас це й формулювання, розумовий образ, ментальний прообраз, ідея поняття, саме поняття. У психології – це об'єкт ідеальної природи, який утілює конкретні, культурно зумовлені уявлення носія мови про світ і водночас є прообразом, прототипом, ідеєю групи похідних понять; у мові концепт має ім'я, оскільки реальність відображена у свідомості не безпосередньо, а через мову.

А. Вежбицька визначає концепт як комплекс культурно зумовлених уявлень про предмет, який співвідносний із поняттям як набором істотних ознак, знань про предмет. Дослідниця пропонує таку формулу: концепт-мінімум vs концепт-максимум vs "енциклопедичне доповнення". У концепті-мінімумі, на думку А. Вежбицької, немає повного розуміння змісту слова, а концепт-максимум охоплює "повне" володіння ним. Концепт-мінімум містить енциклопедичне доповнення, що розширює концепт-максимум завдяки професійним знанням (Wierzbicka, 1992, с. 47).

У сучасній лінгвістиці концепт уживають у трьох основних значеннях: 1) у широкому розумінні – це лексеми, значення яких формує зміст національної мовної свідомості і які створюють "наївну картину світу" носіїв

мови, – сукупність таких концептів утворює концептосферу мови; 2) у вузькому значенні концепт – це семантична одиниця, для якої характерна лінгвокультурна специфіка, що характеризує носіїв певної етнокультури; 3) за найвужчого тлумачення до концептів зараховують лише обмежену кількість семантичних утворень, які є домінантами розуміння національного менталітету як специфічного ставлення до світу його носіїв.

Мовні засоби вираження концепту можуть варіюватися: лексеми, фразеологічні єдності, вільні словосполучення, речення, тексти. Складніші синтаксичні конструкції використовують для вираження складних, часто індивідуально-авторських концептів.

Отже, концепт належить до складних феноменів, що має свою структуру. Деякі вчені, зокрема О. Селіванова, з'ясували, що концепти організовані за ядерно-периферійним принципом. Ядро концепту відповідає пропозиційній інформації, тобто істинній, несуперечливій, водночас периферія є асоціативно-термінальною (метафоричною) і модусною – має оцінно-емотивний компонент (Селіванова, 2011, с. 47). Тому під час аналізу концепту варто зважати на: 1) семантичну структуру й етимологію; 2) синтагматичні, парадигматичні та дериваційні зв'язки; 3) набір, кількість і семантику лексем, у яких вербалізовано концепт.

З огляду на вчення О. Селіванової, концепт логічно трактувати як інформаційну структуру свідомості, організовану одиницю пам'яті, до складу якої входять вербалізовані і невербалізовані знання, що виникли внаслідок взаємодії свідомого і несвідомого.

І. Голубовська вважає, що об'єктивації слів-концептів можуть сприяти такі принципи: 1) принцип культурної розробленості; 2) принцип частотності вживання; 3) принцип високої словникової розробленості; 4) принцип активного використання у фразеологічних одиницях мови; 5) їхній "ключовий характер" для духовності конкретного лінгвокультурного ареалу (Голубовська, 2004, с. 58).

Із лінгвокультурного погляду, домінантним у концепті є ціннісний складник, оскільки він постає найбільш культурно значущим.

У дослідженні концепт кваліфіковано як ментальну одиницю знань про світ, виражену в мові та позначену етнокультурною специфікою. Концепт як гетерогенний ментальний феномен поєднує такі складники: 1) поняттєвий; 2) перцептивно-образний; 3) ціннісний. Виокремлено ім'я концепту – слово (Wierzbicka, 1992, с. 334), мовний знак, здатний якнайкраще передавати лінгвокультурну сутність концепту. З огляду на це, концепт постає як фрагмент знання, досвід особистості, що містить мовну та позамовну інформацію. Він відображає культуру у свідомості людини, завдяки чому

культура входить до ментального світу людини, а людина – до культури і в деяких випадках впливає на неї.

Їжа слугує одним із найважливіших і найдавніших компонентів матеріальної культури кожного етносу, які формують найближче життєве оточення людини. Особливе зацікавлення становить мотив їжі й міркування про їжу як про культурний феномен, що викладено в роботах К. Леві-Стросса: їжа з основної потреби індивіда перетворюється в культурне явище в ході людського розвитку (Lévi-Strauss, 1975).

Специфіку їжі визначають соціально-економічні умови, численні міжетнічні контакти, пам'ять і наступність поколінь. Різноманітні суспільно-історичні та природні процеси зумовлюють зміни в системі страв і напоїв, водночас для неї характерна відносна стійкість, традиційність, здатність пристосовуватися до мінливих реалій дійсності. У комплексі основних страв відображено давній побут, етнічне світосприйняття, символіку.

Знання гастрономічної спадщини певної етнічної групи є складником соціокультурної компетентності. Особливого значення набуває вивчення культурних традицій, пов'язаних із гастрономічним досвідом, що відображає національні особливості народу, його манери, звичаї тощо. Національна кухня й національні напої як своєрідні показники загального рівня цивілізації етнічної групи, особливостей національного мислення й самосвідомості відіграють важливу роль у культурному житті народу. З огляду на це, вивчення національної кухні актуальне для дослідження менталітету конкретного народу.

Концепт *ВИНО* цікавий насамперед тим, що належить до тих ціннісних утворень, що представляють концептуальний каркас такого складного феномену, як картина світу. *Вино* як частину гастрономічної культури людства також можна вважати своєрідним культурним феноменом.

На теренах України історія розвитку винарства розпочалася з IV ст. до н. е. Греки заснували власні колонії в Криму, куди завозили відомі в них на батьківщині сорти винограду, вирощували його та розвивали винарство, яке згодом було поширено в інших регіонах України та Молдови. Цьому також сприяли умови культивування винограду. Культура винарства розвинулася в Херсонесі, Пантикапеї, Тірітаку, Ольвії, а також на березі Бузького лиману та в інших південних містах України.

В XI–XII ст. н. е. частиною виноградників володіли монастирі, зокрема Києво-Печерський. У XIX ст. виноробство на території України було досить слабким, проте на початку XX ст. ця галузь значно розвинулася, що пов'язано з освоєнням нових земель під виноградники.

Отже, вино як категорія культури, невіддільна від історії та розвитку людства загалом, постає важливим фрагментом реальності, що слугує для реконструкції культурного простору українського народу. З давніх часів в українській мові формувалася лексичний масив для опису вина й пов'язаних із ним реалій життя, традицій, звичаїв народу та їхніх культурних цінностей. У зв'язку з формуванням цієї сфери життя, колективна пам'ять українського народу накопичувала соціокультурні конотації, пов'язані з виноробством і споживанням вина, які широко відображені в лексикологічному та паремійному фондах. Мовні одиниці з компонентом *вино* є джерелом культурної інформації, у якій органічно переплетені мова і традиції українців. Вино синтезує реальність матеріальної, духовної і соціальної культури, у яку воно інтегроване як ціннісний складник.

Як категорія світової культури, поняття *вино* втілено в так званій "винній термінології". Значна кількість мовних одиниць, як-от епітети і метафори, слугують для опису зовнішнього вигляду вина, його смаку, букета, післясмаку, а також для опису дегустаційних характеристик вин.

За Словником української мови, *вино* – це напій із виноградного або з деяких інших ягідних та плодкових соків, що перебродили, набувши певної алкогольної міцності й аромату (Словник української мови у 20 томах, 2010). Слово відоме ще з праслов'янського періоду (псл. *vinō*). Існує думка про те, що воно є латинським запозиченням, можливо, через німецьке посередництво. Близьке за звучанням слово наявне в англійській (англ. *wine*) та німецькій (нім. *Wein* ← двн. *wīn*) мовах, які походять від латинського *vinum*. Індоевропейський варіант **uoin* ("вино") запозичений із мов середземноморських островів, Малої Азії та Кавказу в III–II тисячолітті до н. е. Окрім того, існує думка про можливість походження слова від індоевропейського **uei-* "витися". Лексему *вино* вважають спільнослов'янським запозиченням із латинської мови, де *vinum* ("вино"), напевно, споріднене зі словами *вити*, *гілка*. Початкове значення "виноград" з'явилося у зв'язку з тим, що виноградні лози є в'юнкими стеблами.

Сучасний український іменник *вино* не має синонімів, проте існує пестливий варіант *винце* та сленгові відповідники *шмугляр* ("дешевий алкогольний напій, можливо, кріплене вино низької якості") та *винчик* ("молоде вино").

Лексему *вино* активно використовують у художньому дискурсі: *Ми набирали повні торби прегарних за формою та змістом барвистих пляшок, жартуючи при цьому, що нове вино слід наливати до нових міхів* ("Московіада", Юрій Андрухович); *Ми ніколи раніше не здогадувались, що можна просто от так – увечері, без ніякого приводу, пити червоне гаряче вино і ні про що не думати* ("Записки українського самашедшого", Ліна

Костенко); *Дочка папи римського напоїла її підступним солодким молодим вином* ("НепрОсті", Тарас Прохасько); *Бенкет розпочався, веселість підігривається вином* ("Прекрасна Льонця", Роман Іваничук) тощо. Отже, вживання лексеми *вино* в художньому дискурсі увиразнює його, оскільки містить великий набір екстралінгвальних властивостей: по-перше, репрезентує культурні, мовні, етнічні й ідеологічні картини світу, по-друге, є частиною гастрономічної картини світу.

У семіотичному просторі культури концепт *ВИНО* використовують для позначення таких абстрактних понять, як радість, щастя, горе, біда, істина, зміни, задоволення, дружба, любов. У Словарі Б. Грінченка не подано дефініції лексеми *вино*, натомість продемонстроване її функціонування в пареміях: *На Україні добре жити, мед і вино пити; Ніхто не наливає нового вина в старі бурдюки* (Словарь української мови 1958, с. 173).

Паремії, демонструючи емоційно-інтелектуальне сприйняття дійсності, засвідчують своєрідність відображення мовної картини світу. Природа паремій зумовлює необхідність дослідження картини світу в межах антропологічної парадигми, відповідно до якої в центр уваги лінгвістичних студій переміщено людський чинник у мові і мовний чинник у людині. Отже, паремії – це особливо благодатний матеріал для дослідження такої взаємодії, оскільки вони відображають лінгвокультурний аспект національної картини світу, природи, дають змогу з'ясувати їхню суть і порівняти з особливостями національного сприйняття. Паремії вможливають лінгвокультурне сприйняття народу, колоритність, своєрідність щодо розпізнавання певних реалій.

В українській мові наявна невелика кількість паремій, що вербалізують лінгвокультурний концепт *ВИНО* (Фразеологічний словник української мови, 2003). Серед них трапляються такі одиниці, які мають позитивну, нейтральну та негативну конотацію.

Феномен уживання вина невід'ємний від способу життя українців і має особливе втілення в українській національній картині світу. Фрагмент цієї моделі світу представлений семантичною моделлю "вино – пияцтво", причому більшість паремій спрямована проти пияцтва, напр.: *Не винувате вино, винувате п'янство*. Паремії, у яких ідеться про втрату особистості й шкідливий вплив вина на життя людини, становлять досить чисельну групу: *Щасливий той, хто не п'є вино; Вино опустить на дно; Вино в дурні виводить* тощо.

У деяких українських пареміях відсутня чітка диференціація між вином і горілкою, а отже, позиціонована шкода від вина не менша, ніж від горілки: *Вино й горілку полюбив – честь загубив; Горілка і вино – лихо одно*.

У значній кількості паремійних одиниць із компонентом *вино* акцентовано на шкідливому впливі його на інтелектуальну діяльність людини: *Вино людину веселить, а потім і ума лишить; Не шкода вина, а шкода розуму; Вино з розумом не ладнають: хміль шумить – розум мовчить; Вино входить – розум виходить; І розумні голови від вина дурнішають; Вино і мудреця зведе з розуму; Чарка вина не добавить ума тощо.* Часто вино асоціюють із горем, бідною, неприємностями: *Хто вино любить, той сам себе губить; Вино й горілка не самі йдуть, а горе за собою ведуть.*

Трапляються паремії, у яких акцентовано на погіршенні матеріального благополуччя через витрачання грошей на вино: *Вино полюбив – сім'ю розорив; Чарочка вина – і сім'ї нема.* У деяких одиницях засвідчено відсутність виховання, моральних норм, поваги, несформованість культури споживання вина: *Не він б'є – вино б'є.*

В українській мові існують також паремії, які номінують подвійну природу вина, напр.: *Вино забавно, а від вина і болить голова; Пий винце, та знай дільце.* Мотив подвійної природи вина репрезентовано в неоднозначності його сприйняття.

Попри те, що більшість досліджуваних паремій мають негативну конотацію, із давніх часів в українській культурі образ вина нерозривно пов'язаний зі святами, застіллями, нескінченними веселощами: *Вино на радість нам дано; Будем жити, мед-вино пити, хліб жувати, добра чекати!; В Україні добре жити, мед і вино пити!; Мена¹ не може жити без вина.*

Отже, аналіз семантики паремій дав змогу виявити особливості реалізації харчового коду культури в українській загальномовній образній системі та виявити взаємодію одного з тематичних культурних кодів, заснованих на харчовій традиції (змістовий складник культурного кодування), із мовним образним вербальним кодом (знакова форма культурного кодування).

У масиві прикметників, використуваних для опису вина, виокремлено два універсальні підкласи – описові та оцінні. До знаків-локативів належать лексеми, які номінують місце походження найменувань і спосіб їхнього приготування, що передбачає наявність топонімійного компонента. Зокрема, диктумні характеристики вина передають прикметники *болгарське, італійське, французьке, іспанське, кавказьке, сільське* тощо. Напр.: *Увечері, коли Софія сиділа в своєму номері і попивала смачне **грузинське вино**, закушуючи його солодким, наповненим сонячною енергією виноградом* ("На кучерявих берегах Буту", Анна Edelweiss); *У мене є*

¹ Мена – місто, розташоване в центральній частині Чернігівської області на березі річки Мена.

колекційне червоне **французьке вино**, – сказав він. <...> П'ємо недешево **французьке вино** – бордо, і в мене приємно шумить у голові ("З любов'ю до життя", Світлана Талан).

Відносні прикметники, що містять вказівку на інгредієнти вина (фабрикативи), позбавлені конотації: *Їла би лиш будз, масло й бринзу, а по неділях – варила бануш, пила би **калинове вино** й файкувала би найсолодшим тютюном із Хімчина* ("Нація", Марія Матіос); *Тато спробував прочитати бабі Гані лекцію про потребу милосердного ставлення до живої природи, але **яблучне вино**, яким він себе для таких лекцій надихав, цього разу натхнення принесло мало, а може, баба просто його не слухала* ("Привид мертвого дому" Валерій Шевчук).

Описові підклади вказують на колір, сорт, інгредієнти тощо. Зокрема, базові прикметники *кисле, солодке, гірке*, хоч інколи й мають оцінну конотацію, насамперед описують конкретний, притаманний продуктові смак, напр.: *Три дні і три ночі гуляв Люботин, славлячи героя, переможця дракона, лилося **гірке вино** і пиво ріками, шипів і пінився мед, грали музики, аж їм руки німіли* ("Місце для дракона", Юрій Винничук).

Натомість ці атрибутиви можуть бути вживані й у переносному значенні: *Так складатиму в дні анестезії цю отруйну дань моїм часам, бо дарма: **гірке вино** поезії / мушу пити сам* ("Гірке вино", Богдан-Ігор Антонич).

У першому реченні слово *гіркий* використано в прямому значенні: *гіркий* – який має своєрідний їдкий, різкий смак; протилежне – *солодкий*. У другому зафіксовано переносне значення: сповнений горя, біди; тяжкий (Словник української мови у 20 томах, 2010).

До описових належать прикметники на позначення кольору вина. Традиційно виокремлюють *біле, рожеве й червоне* вино. Червоні вина роблять із червоних сортів винограду. Під час старіння напою колір змінюється від темного до більш цегляного чи гранатового. Для означення вина використовують такі кольоративи: *яскраво-червоне, темно-червоне, криваво-червоне* та ін. Біле вино виготовляють із білого винограду. Колір варіюється від світло-солом'яного до золотавого відтінку (залежно від сорту). Також можливе використання червоних або рожевих сортів винограду. Для їхнього виготовлення обов'язково потрібна ферментація та використання ягід без шкірки. Забарвлення напою варіюється від блідо-зеленого, зеленувато-жовтого до бурштинового й золотисто-жовтого. Рожеве вино виготовляють із соку червоного винограду з короткочасним настоюванням.

У літературних творах найчастіше вжито *червоне вино*: *Лискав потім густе **червоне вино*** ("Сталінка", Олесь Ульяненко); *І вони цідили з гранчаків своє **червоне** биче **вино** і поспівували "Едерлезі"* ("Лексикон інтимних міст.

Довільний посібник з геопоетики та космополітики", Юрій Андрухович); Є ж кохання, і друзі, і дім, **І червоне вино**, і навзахідне сонце на шибі... ("Автостоп", Оксана Забужко); Прозору склянку вицертв налито **Вином червоним і хмільним** ("Вірш на добру ніч", Максим Рильський). Біле вино вибирають герої роману "Ключ" Василя Шкляра: *Тієї хвилини мені, як ніколи, ішло на душу це холодне біле вино.*

Серед різновидів вина вирізняє *молоде* – це легкий, солодкуватий напій із ледь помітною кислінкою, у якому майже не відчутно алкоголю. Його виготовляють із винограду, який не ферментував повністю. Напр.: *А з кухви молоде вино вже цебенить додоу* ("На спадку вечора", Павло Мовчан). Окрім того, *молоде вино* символізує силу, свіжість, чистоту: *Щоб в них, як у струмку, просвічувало дно й несло снагу терпку, як молоде вино...* ("Тихенько відійди", Павло Мовчан).

Прикметник *старе* вказує на збереження вина тривалий час. У художній літературі цей епітет набуває значення «якісне, вишукане»: *Вино духмяне Бо, дурненькі, вони не розуміли, що Париж – це тобі не якась американська віскі, що глушить людину, а старе, шляхетне, тонке вино, яке непомітно для самої людини лукаво й ніжно чманить її* ("Нова Заповідь", Василь Шкляр); *Хай у Новому буде все нове, – старі лиш вина, істини і друзі!* ("Вже рік старий за обрії пливе...", Ліна Костенко).

Окрім того, *старе вино* в літературі використовують для надання відтінку древності, старовини: *Далекий світ, купецька Одіссея, хмільне старе вино старовини!* ("Скіфська Одіссея", Ліна Костенко).

До прикметників із денотативним значенням належить опозиційна пара *дешевий – дорогий*. *Дешевий* – який мало коштує; *недорогий*: *Буде пити, не п'яніти Від дешевого вина* ("Вона", Кость Москалець); *Все-таки гори, і море, і клімат більш людяний... І вино там дешево...* ("Бурдик", Володимир Діброва); *Гадаю, я могла б дозволити собі й більш дороге вино замість цього* ("З любов'ю до життя", Світлана Талан).

Наступна антонімія пара *міцне вино – слабке вино* також позбавлена конотації, адже *слабкий* описує певний сорт вина, для якого ця ознака є нормою. Натомість у художній літературі *міцне вино* здатне викликати переживання, п'янить, навіює спогади: *П'янив мене, п'янив мене брунатний і гіркий твій трунок і цей тугий, як гудз, дарунок і це вино, як біль, міцне* ("Була я деревом живим", Василь Стус). Слабке ж вино породжує лише байдужість і незадоволення: *Слабке вино в тебе, Кноффель. Скільки випив, а в голові дзвінко, як у моздирі* ("Черлене вино", Роман Іваничук).

Основна семантична функція прикметників *смачне, приємне, огидне* тощо полягає в оцінюванні смакових відчуттів, тобто вони належать до емотивів. Найчастіше в художній літературі слово *вино* поєднують з

епітетами, що мають позитивну конотацію: **добре вино** [*Випий **доброго вина**, повечеряй, а тоді все стане ясніше* ("Краєвиди підглядника", Богдан Бойчук); *І разом він любив гарні речі, **добре вино**, вибране товариство* ("Чого не гоїть огонь", Улас Самчук)], **файне, гарне вино** [***Вино гарне**, чи тоїсть, **файне*** ("Голодна кров 2", Микола Братан)]; **ловке вино** [*Як на його, Калініна, смак, то йому більше подобається **"ловке вино"**, а чому б і ні, як ще бабуся казала **"ловкий борц"*** ("Голодна кров", Микола Братан)]; **добряче столітнє вино** [*Хома не втрачає надії знайти отак коли-небудь закопану бочку **добрячого столітнього вина**, щоб почастувати потім увесь свій **"колгосп"**, як він називає свою роту* ("Прапорonoсці", Олесь Гончар)]. Найбільш інтенсивно незадоволення виражене в прикметниках загальної негативної оцінки: *жахливе, жахітливе, паскудне* тощо. Напр.: *Це було якесь **препаскудне з паскудних вино**, воно мені відразу вдарило в голову* ("Привид мертвого дому", Валерій Шевчук).

Провідна роль знаків-дескрипторів полягає в описі дій, які лежать в основі формування дескриптивної системи. До таких знаків належать насамперед предикати на позначення дії, що може виконувати вино. Воно може *шумувати, мусувати, грати, іскритися, пінитися, спалахувати* тощо. Напр.: ***Шумує** в кухликах **вино**, **З рук переходить в руки*** ("Шумує в кухликах вино...", Павло Грабовський); *Рука музиканта із пляшкою також була облита сонцем, **вино** в келихах іскристо **спалахувало*** ("Привид мертвого дому", Валерій Шевчук). У художній літературі під час опису вина часто використовують яскраві метафори, порівняння та стилістично забарвлену лексику.

7. Висновки й перспективи дослідження

Отже, гастрономічний дискурс є різновидом комунікації, який характеризує всю систему харчового процесу, маніфестує лексико-семантичну групу гастрономізмів певної мови й набуває виразності через художню картину світу. З огляду на те, що ці назви є особливим елементом лексики, показником культурного стану суспільства загалом, способом актуалізації психоментальних фрагментів етнічної свідомості, вивчення їхніх лінгвальних особливостей набуває особливого значення.

Гастрономізми відображають особливості національно-культурних уявлень про харчування, є багатовимірним ментальним утворенням, що актуалізований за допомогою конкретних лінгвістичних засобів.

Важливе місце в гастрономічному дискурсі посідає *вино*. Слово відоме ще з праслов'янського періоду. Лінгвокультурний концепт *ВИНО* представлений у пареміях та художній літературі. Паремійний фонд

української мови є не тільки темою для дослідження, а й невід'ємним складником повсякденного спілкування людей. Паремії використовують для опису фізичного, душевного, інтелектуального або психологічного стану людей, для з'ясування особливостей поведінки, дій, вчинків.

Для паремій із компонентом **вино** характерна позитивна, нейтральна та негативна конотація. Зазвичай українські паремії засвідчують шкідливий вплив вина на життя людини. Вони є маркером споконвічного засудження українцями пияцтва.

У корпусі прикметників, які характеризують вино, трапляються описові та оцінні одиниці. До описових належать прикметники на позначення кольору, витримки, сорту вина. Диктумну природу концепту також передають означення-локативи та означення-фабрикативи. Такі словосполучення формують низку регулярних опозиційних сем.

Натомість для художньої літератури характерне використання епітетів із позитивною та негативною конотацією. Переважають ті, у яких експліковано позитивне ставлення до вина. У художньому дискурсі для опису вина використовують яскраві метафори, порівняння та стилістично забарвлену лексику.

У перспективі передбачаємо дослідити лінгвокультурну специфіку інших концептів, пов'язаних із гастрономічним дискурсом.

Література

1. Артюх Лідія 1982. Народне харчування українців та росіян південно-східних районів України. Київ : Наукова думка.
2. Артюх Лідія 1977. Українська народна кулінарія. Київ : Наукова думка.
3. Ганудель Зузана 1981. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини: назви страв, посуду і кухонного начиння. Пряшів, т. I.
4. Голубовська Ірина 2004. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ : Логос.
5. Гоца Еріка 2001. Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01. Ужгород.
6. Дзендзелівський Йосип 1959. До питання про мадяризми в говорах Закарпатської області (на матеріалах Лінгвістичного атласу). Доповіді та повідомлення УжДУ. Серія : Філологія. № 2. Ужгород, с. 61–64.
7. Кормочі Золтан – Шаш Еники 2022. Вино і бограч, або присутність мов у лінгвістичному ландшафті закарпатських гастрофестивалів. Мовознавчий вісник, 33, с. 69–84.
8. Оскірко Олексій 2018. Назви їжі та напоїв у східноpodільських говірках : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Умань.
9. Селиванова Елена 2000. Когнитивная ономазиология : монографія. Киев : Фитосоциоцентр.
10. Селіванова Олена 2011. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля–К.

11. Словарь української мови 1958. Упор. з дод. влас. матеріалу Борис Грінченко : в 4 т. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, т. 1.
12. Словник української мови 2010. У 20 томах. <https://1677.slovaronline.com>.
13. Фразеологічний словник української мови 2003. Під ред. Василя Винника. Київ : Наукова думка.
14. Шитик Людмила – Юлдашева Людмила 2021. Репрезентанти лінгвокультурного поля КАВА в українській мові. Запорізькі філологічні читання : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (11–12 листопада 2021 року). Львів–Торунь : Liha-Pres, с. 148–150. <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/book/164>.
15. Шитик Людмила – Юлдашева Людмила 2023. Структура і мотивація авторських найменувань страв у повісті Марії Магіос «Кулінарні фірлі». *Studia Ukrainica Posnaniensia*, т. 11, в. 1, с. 97-107.
16. Яценко Сергій 2008. Апельятиви на позначення продуктів харчування, страв та напоїв у ролі власних імен у Козацькому Реєстрі 1642 року. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Вип. 41, с. 218–221.
17. Яценко Сергій 2006. Традиційна народна їжа як предмет етнографічного дослідження. <http://studentam.net.ua/content/view/7184/97/>.
18. Humboldt Wilhelm von 1836. Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts. Berlin : Dümmler XI. <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10904366>.
19. Lévi-Strauss Claude 1975. *The Raw and the Cooked*. New York : Harper & Row Publishers, 1975.
20. Wierzbicka Anna 1992. *Semantics, Culture and cognition: Universal human concepts in culture-specific configurations*. Oxford & New York : Oxford University Press.

References

1. Artyukh, Lidia 1982. *Narodne kharchuvannya ukrayintiv ta rosiyan pivdenoskhidnykh rayoniv Ukrayiny* [Folk dishes of Ukrainians and Russians of the southeastern regions of Ukraine]. Kyiv : Naukova dumka (In Ukrainian).
2. Artyukh, Lidia, 1977. *Ukrayins'ka narodna kulinariya* [Ukrainian folk cooking]. Kyiv : Naukova dumka (In Ukrainian).
3. Ganudel, Zuzana, 1981. *Linhvistychnyy atlas ukrayins'kykh hovoriv Skhidnoyi Slovachchyny: nazvy strav, posudu i kukhonnoho nachynnya* [Linguistic atlas of Ukrainian dialects of Eastern Slovakia: names of dishes, dishes and kitchen utensils]. Pryashiv, t. I (In Ukrainian).
4. Golubovska, Iryna, 2004. *Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu* [Ethnic features of language pictures of the world]. Kyiv : Logos (In Ukrainian).
5. Gotsa, Erika, 2001. *Nazvy yizhi y kukhonnoho nachynnya v ukrayins'kykh karpats'kykh hovorakh* [Names of food and kitchen utensils in Ukrainian Carpathian dialects]: diss. ...Cand. Philol. Sciences: 10.02.01. Uzhhorod (In Ukrainian).
6. Dzendzelivskyyi, Yosyp, 1959. *Do pytannya pro madyaryzmy v hovorakh Zakarpats'koyi oblasti (na materialakh Linhvistychnoho atlasu)* [On the issue of Magyarisms in the

- dialects of the Transcarpathian region (based on the materials of the Linguistic Atlas)]. *Dopovidi ta povidomlennya UzhDU. Seriya : Filolohiya. No. 2. Uzhgorod*, p. 61–64 (In Ukrainian).
7. Oskyrko Oleksii, 2018. *Nazvy yizhi ta napoiv u skhidnopodilskykh hovirkakh* [The names of food and drinks in the East Podolian dialects] : dys. ... kand. filol. nauk. Uman (In Ukrainian).
 8. Kormochi, Zoltan – Sass, Enikó, 2022. *Vyno i bohrach, abo prysutnist' mov u linhvistychnomu landshafti zakarpats'kykh hastrofestyvaliv* [Wine and bograch, or the appearance of languages in the linguistic landscape of Transcarpathian gastronomic festivals]. *Movoznavchyy Visnyk*, 33, p. 69–84 (In Ukrainian).
 9. Selivanova, Elena, 2000. *Kohnytyvnaia onomasyolohiia : monohrafiia* [Cognitive onomasiology: monograph]. Kyiv : Fytosotsyotsentr (In Russian).
 10. Selivanova, Olena, 2011. *Linhvistychna entsyklopediya* [Linguistic encyclopedia]. Poltava : Dovkillya–K (In Ukrainian).
 11. Grinchenko Borys (Ed.), 1958. *Slovar' ukrayins'koyi movy* [Dictionary of the Ukrainian language] : u 4-kh tomakh. Kyiv : Publication of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, t. 1 (In Ukrainian).
 12. *Slovyk ukrayins'koyi movy*, 2010 [Dictionary of the Ukrainian language] : u 20 tomakh. <https://1677.slovaronline.com> (In Ukrainian).
 13. Vinnyk Vasyl (Ed.), 2003. *Frazeolohichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy*, [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv : Naukova Dumka (In Ukrainian).
 14. Shytyk, Liudmyla – Yuldashewa, Liudmyla, 2021. *Reprezentanty linhvokulturnoho polia KAVA v ukraïnskii movi* [Representatives of the linguistic and cultural field of COFFEE in the Ukrainian language]. *Zaporizki filolohichni chytannia : materialy Vseukraïnskoi naukovoï konferentsii (11–12 lystopada 2021 roku)*. Lviv–Torun : Liha–Pres, s. 148–150. <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/book/164> (In Ukrainian).
 15. Shytyk, Liudmyla – Yuldashewa, Liudmyla, 2023. *Struktura i motywacja autorskich nazw potraw w powieści Marii Matios "Kulinarne figle"* [Structure and motivation of author's names of dishes in the novel Marii Matios "Kulinarne figle"]. *Studia Ukrainica Posnaniensia*, vol. 11, c. 1, pp. 97–107 (In Ukrainian).
 16. Yatsenko, Serhii, 2008. *Apelyatyvy na poznachennya produktiv kharchuvannya, strav ta napoyiv u roli vlasnykh imen u Kozats'komu Reyestri 1642 roku* [Appellations for designation of food products, dishes and drinks as proper names in the Cossack Register of 1642]. *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Zhytomyr*, v. 41, pp. 218–221 (In Ukrainian).
 17. Yatsenko, Serhii, 2006. *Tradytsiyna narodna yizha yak predmet etnografichnoho doslidzhennya* [Traditional folk food as a subject of ethnographic research]. <http://studentam.net.ua/content/view/7184/97/> (In Ukrainian).
 18. Humboldt, Wilhelm von, 1836. *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts* [About the differences in human language structure and their influence on the intellectual development of the human race]. Berlin : Dümmler XI. <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10904366> (In German).

19. Lévi-Strauss, Claude, 1975. *The Raw and the Cooked*. New York : Harper & Row Publishers (In English).
20. Wierzbicka, Anna, 1992. *Semantics, Culture and cognition: Universal human concepts in culture-specific configurations*. Oxford & New York : Oxford University Press (In English).

Лінгвокультурний концепт *ВИНО* в українській мовній картині світу

Шитик Людмила, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, l_shytyk@ukr.net, ORCID: 0000-0001-5941-672

Юлдашева Людмила, кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської та романо-германської філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, 1alimduyl@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6561-8827

Статтю присвячено дослідженню концепту як одного з ключових лінгвістичних понять. Запропоновано огляд різних підходів до визначення поняття "концепт", окреслено його роль у формуванні національної концептосфери.

Зауважено, що зацікавлення науковців лише окремими аспектами вивчення концептосфери "їжа" зумовлює необхідність цілісного дослідження лінгвокультурного концепту *ВИНО*, вивчення мовних одиниць у синтезі їхньої семантичної і функційної специфіки, виявлення особливостей породження мовного знака, а також потребу в окресленні лінгвосеміотичних і лінгвокультурних параметрів концепту, засвідчених передусім у літературних зразках і пареміях. Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю розширити й суттєво поглибити знання про мовну репрезентацію лінгвокультурного концепту *ВИНО*, його роль у формуванні моделі української ментальності, що допомагає виявити способи взаємодії вербального та культурного кодів нації.

Мета наукової праці – дослідження лінгвокультурної специфіки концепту *ВИНО* в українській мовній картині світу. У студії з'ясовано сутність поняття "лінгвокультурний концепт" і "гастрономічний дискурс"; визначено лінгвокультурний зміст українських паремій із концептом *ВИНО*; проаналізовано синтагматичні зв'язки імені концепту.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній досліджено лінгвокультурний концепт *ВИНО* в українській мовній картині світу. Набуло подальшого розвитку з'ясування особливостей лінгвокультурного концепту та гастрономічного дискурсу, визначено лінгвокультурний зміст паремій із концептом "вино" та схарактеризовано синтагматичні зв'язки імені концепту.

У перспективі передбачено дослідження лінгвокультурної специфіки інших концептів, пов'язаних із гастрономічним дискурсом.

Ключові слова: лінгвокультурний концепт *ВИНО*, гастрономічний дискурс, ім'я концепту, паремії, синтагматичні зв'язки.

A BOR nyelvi és kulturális fogalma az ukrán nyelvi világképben

Sitik Lyudmila, a filológiai tudományok doktora, professzor. Bohdan Hmelnickij Cserkaszi Nemzeti Egyetem, Ukrán Nyelvészeti és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, professzor. l_shytyk@ukr.net, ORCID: 0000-0001-5941-672.

Juldaseva Lyudmila, a filológiai tudományok kandidátusa. V. I. Vernadszkij Taurida Nemzeti Egyetem, Szláv és Román-Germán Filológiai Tanszék, docens. talimduyl@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6561-8827.

A tanulmány a fogalom mint a nyelvészet egyik kulcsfontosságú koncepciójának kutatásával foglalkozik. Bemutatja a „fogalom” meghatározásához kapcsolódó különböző megközelítések jellemzőit, valamint a fogalom szerepét a nemzeti koncepcionális szféra kialakulásában.

A tanulmány rámutat, hogy a tudósok kitartó érdeklődése az „élelmiszer” koncepcionális szféra bizonyos aspektusai iránt szükségessé teszi a BOR nyelvi-kulturális fogalmának holisztikus vizsgálatát, a nyelvi egységek vizsgálatát szemantikai és funkcionális sajátosságai szintézisében, a nyelvi jelek létrehozása sajátosságainak azonosítását, valamint a fogalom nyelvi-szemiotikai és nyelvi-kulturális paramétereinek a körvonalazását, melyeket elsősorban az irodalmi minták és a parémiák igazolnak.

A választott téma relevanciáját az határozza meg, hogy bővíteni kell és jelentősen el kell mélyíteni az ismereteket a BOR nyelvi-kulturális fogalom nyelvi reprezentációjáról az ukrán mentalitás modelljének kialakításában, ami segít feltárni a nemzet verbális és kulturális kódjai közötti interakció módjait.

A tudományos munka célja a BOR fogalma nyelvi és kulturális sajátosságainak vizsgálata az ukrán nemzeti nyelvi világképben. A tanulmány tisztázza a „nyelvi-kulturális fogalom” és a „gasztronómiai diskurzus” fogalmának lényegét; meghatározza az ukrán nyelvi elemeknek a BOR fogalmával kapcsolatos nyelvi és kulturális tartalmát; elemezi a fogalom nevének szintagmatikus kapcsolatait.

A munka tudományos újdonsága abban rejlik, hogy a BOR nyelvi és kulturális fogalmát vizsgálja az ukrán nyelvi világképben. A nyelvi és kulturális fogalom és a gasztronómiai diskurzus sajátosságainak vizsgálatát továbbfejlesztette, meghatározta a „bor” fogalommal ellátott parémiák nyelvi és kulturális tartalmát, valamint jellemezte a fogalomnév szintagmatikai viszonyait.

A jövőben a gasztronómiai diskurzushoz kapcsolódó egyéb fogalmak nyelvi és kulturális sajátosságainak vizsgálatát tervezzük.

Kulcsszavak: *BOR nyelvi és kulturális fogalma, gasztronómiai diskurzus, fogalomnév, parémia, szintagmatikus kapcsolatok, szabad asszociációs kísérlet.*

The Linguistic and Cultural Concept of *WINE* in Ukrainian National Linguistic Worldview linguistic picture of the world

Liudmyla Shytyk, Doctor of Philological Sciences. Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics, professor. l_shytyk@ukr.net, ORCID: 0000-0001-5941-672.

Liudmyla Yuldasheva, Candidate of Philological Sciences. V. I. Vernadsky Taurida National University, Department of Slavic and Romano-Germanic Philology, associate professor. 1alimduyl@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6561-8827.

The article deals with the research of the concept as one of the key linguistic notions. The characterization of different approaches to the definition of the notion in "concept" is suggested. The role of the concept in the formation of the national conceptual sphere is discussed.

It is noted that the persistent interest of scientists only in certain aspects of the study of the conceptual sphere of "food" necessitates a holistic study of the linguistic and cultural concept of WINE, the study of language units in the synthesis of their semantic and functional specificity, the identification of the peculiarities of the generation of a linguistic sign, as well as the need to outline linguosemiotic and linguocultural of the parameters of the concept, evidenced primarily in literary samples and paremias. The relevance of the chosen topic is determined by the need to expand and significantly deepen knowledge about the linguistic representation of the linguistic and cultural concept WINE in the formation of a model of the Ukrainian mentality, which helps to reveal ways of interaction between the verbal and cultural codes of the nation.

The purpose of the scientific work is to study the linguistic and cultural specificity of the concept of WINE in the Ukrainian National Linguistic Worldview. The essence of the concept of "linguistic and cultural concept" and "gastronomic discourse" was clarified in the studio; the linguistic and cultural content of Ukrainian pairs with the concept of WINE is determined; the syntagmatic relations of the name of the concept were analyzed; the mechanism of respondents' perception of the WINE concept was investigated.

The authors researche into the concept WINE (vyno) in Ukrainian linguistic worldview. The scientific novelty of the work lies in the fact that it examines the linguistic and cultural concept of WINE in the Ukrainian linguistic picture of the world. In the work, the elucidation of the features of the linguistic and cultural concept and gastronomic discourse was further developed, the linguistic and cultural content of paremy with the concept WINE was determined, and the syntagmatic connections of the name of the concept were investigated.

In the future, we plan to investigate the linguistic and cultural specificity of other concepts related to the gastronomic discourse.

Keywords: *linguistic and cultural concept WINE, gastronomic discourse, name of the concept, paremias, syntagmatic connections, free associative experiment*